
תשובה בענין הקלטת שם ה' לשם חינוך (או"ח רט"ו:ג')

שאלה מאת ד"ר דוד סגל מקהילת "אשל אברהם" שבבאר שבע: האם מותר לבטא את שם ה' כשמקליטים תפילות או זמירות שבת לשם חינוך?

תשובה: כדי לענות על שאלה זו יש לברר שני נושאים, כאשר כל נושא מתחלק לשני נושאי משנה:

(א) מתי מותר לבטא את שם ה'? תוך כדי כך נברר אם מותר לבטא שם ה' בשעה שמקליטים, וכן נברר אם ישנן הגבלות בשעה שמשמיעים את ההקלטה לאחר מכן.

(ב) שנית, יש לברר האם הקלטה ברשמקול נחשבת לכתיבה? תוך כדי כך נברר אם יש להתייחס לסרט שמוקלט עליו שם ה' כספר שכתוב בו שם ה', וכן נברר אם מותר למחוק סרט שמוקלט עליו שם ה'.

(א) מתי מותר לבטא את שם ה'?

ישנה מסורת עתיקה שאין מבטאים את שם האל. ידוע לכל שגם כשאנו אומרים את שם האל בתפילה, אין אנו אומרים את שמו ממש, כפי שהוא כתוב, אלא כינויו בלבד. כך כתוב בתלמוד: "רבי אבינא רמי: כתיב 'זה שמי' וכתוב 'זה זכרי' [שמות ג':ט"ו]. אמר הקדוש ברוך הוא: לא כשאני נכתב אני נקרא – נכתב אני ביו"ד ה"י ונקרא באל"ף דל"ת" (קידושין ע"א ע"א).

לפי המסורת שבתלמוד (שם), היו מספר שמות לקב"ה שנשמרו בהקפדה, ונמסרו רק לאנשים הגונים שידעו לשמור על קדושתם:

תנו רבנן: בראשונה שם בן שתים עשרה אותיות היו מוסרין אותו לכל אדם. משרבו הפריצים היו מוסרים אותו לצנועים שבכהונה, והצנועים שבכהונה מבליעים אותו בנעימת אחיהם הכהנים ... אמר רב יהודה אמר רב: שם בן ארבעים ושתים אותיות אין מוסרין אותו אלא למי שצנוע, ועניו, ועומד בחצי ימיו, ואינו כועס, ואינו משתכר, ואינו מעמיד על מידותיו. וכל היודעו והזהיר בו והמשמרו בטהרה אהוב למעלה, ונחמד למטה, ואימתו מוטלת על הבריות, ונוחל שני [עולמות] העולם הזה והעולם הבא.

ההלכה קובעת שגם לכינוי שאנו משתמשים בו לאל יש להתייחס בכבוד. כתוב בתורה "לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא" (שמות כ':ז). חכמי התלמוד למדו מפסוק זה שני איסורים: לא להישבע שבועת שקר או שבועת שוא (שבועות כ' ע"ב) ולא לברך ברכה לבטלה (ברכות ל"ג ע"א). את שני האיסורים נימקו בטענה שאסור לבטא את שם ה' – וכאן מדובר רק בכינויו – שלא לצורך. חז"ל הרחיקו לכת בזה עד כדי כך, שהם קבעו שעל מי שמקדיש מרכושו לבית המקדש להיזהר בלשונו, ויאמר "קרבן לה" ולא יאמר "לה' קרבן" – שמא יאמר "לה'", ולא יאמר "קרבן", ומוציא שם שמים לבטלה (נדרים י' ע"א).

מאחר וחכמי התלמוד הקפידו לא לבטא את שם ה' בהקשרים "דתיים" כמו ברכות והקדשות, הבינו חכמי ההלכה במשך הדורות שיש ללמוד קל וחומר מכאן להקשרים אחרים, ונזהרו שלא לבטא את שם ה' בכל הקשר יומיומי. כך כתב הרמב"ן בפירושו לשמות כ':ז' הנ"ל (מהד' שעוועל, עמ' שצ"ו-שצ"ז):

"לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא" ועל דרך הפשט יאסור עוד שלא ישא על שפתיו השם הנכבד על חינום... והלא דברים קל וחומר, ומה אם מי שהוא עתיד להקדיש אמרה תורה [בנדרים הנ"ל] לא יחול שמי אלא בקרבן, קל וחומר [מי שמוציא שם שמים לבטלה].

מכאן שני מנהגים נפוצים אצל אנשים שומרי מצוות. האחד: שלא לבטא את שם ה' בדיבור יומיומי, אלא רק ב"הקשר דתי", כמו תפילה, לימוד תורה, או בשעה שאומרים פיוטים. השני: יש אנשים שנזהרים שלא לבטא את שם ה' בכלל, אלא כשהם קוראים בתורה או מתפללים, שאז חובה לאומרו. הנוהג המקובל הוא לומר "השם" או "אדושם" במקום שם ה', ו"אלוקים" במקום שם האל. יש לציין כי ישנה התנגדות מסוימת בין הפוסקים לשימוש ב"אדושם" ו"אלוקים" כי רואים כינויים אלה כסירוס שם האל, ומידה מסוימת של חוסר כבוד. לפי פוסקים אלו יש לבטא את שם האל כשמגיעים לפסוקים בשעת לימוד תלמוד או מדרש או בדרשה בציבור.²

מכל מקום, ישנו יוצא מן הכלל למנהג שלא לבטא את שם ה', והוא כשאנו עושים זאת לשם חינוך. חכמים התירו לילדים קטנים לברך ברכות, גם כשאין הם מחויבים מן הדין, כדי לחנכם לקיום מצוות. כמו כן מותר לגדול לברך את הברכות ולבטא את שם ה' בשעה שהוא מחנך ילד. כך כתב הרמב"ם: "התינוקות מלמדין אותן הברכות כתיקונן ואף על פי שהם מברכין לבטלה – בשעת לימוד הרי זה מותר" (הל' ברכות א' ט"ו; והשווה שלחן ערוך אורח חיים רט"ו:ג).

מכל האמור נראה שמותר להקליט הקלטה של תפילות או זמירות שבת וזאת משתי סיבות: ראשית, למי שנוהג שלא לבטא את שם ה' בהקשר "לא דתי", הרי תפילות או זמירות שבת הן הקשר דתי. שנית, גם אלה שאינם מבטאים את שם ה' בכל הקשר, הרי אם מטרת ההקלטה היא לשם חינוך, הרי הדבר מותר כמו שהוסבר.

נראה שגם בשעה שמשמיעים את ההקלטה אין שום איסור, וזאת משתי סיבות. ראשית, האיסור לבטא את שם ה' חל על אנשים, לא על מכשירים, ולכן לא שייך להחיל איסור זה על רשמקול. כך כותב הרב משה פיינשטיין, אחד החכמים שעסקו בשאלה זו: "לעניות דעתי איני רואה מה דבר איסור, שאיסור להזכיר שם שמים וברכה לבטלה הוא על האדם בפיו כדרך הדיבור אבל לא על ידי עצים ואבנים"³. הרב פיינשטיין מוסיף הגבלה שמי ששומע את ההקלטה צריך להיות במקום שמתור להרהר בדברי קדושה⁴ שהרי שמיעת ההקלטה בוודאי יביא את האדם (שחייב במצוות) להרהר בה. שנית, לפי הדברים שאמרנו, הרי לשם חינוך מותר לבטא את שם ה' בפה, ועל אחת כמה וכמה דרך הקלטה.

ב) האם הקלטה נחשבת לכתיבה?

ישנן מספר הלכות שמתייחסות לשם ה' הכתוב. יחס הכבוד שיש להתייחס לשם הכתוב נלמד במדרש מהפסוק: "ואבדתם את שמם מן המקום הוא. לא תעשון כן לה' אלהיכם" (דברים י"ב:ג'-ד'). על זה אומר המדרש: "ר' ישמעאל אומר: מנין למוחק אות אחת מן השם שעובר בלא תעשה? שנאמר: 'ואבדתם את שמם [מן המקום הוא]. לא תעשון כן לה' אלהיכם"⁵. מכאן שחל איסור מן התורה למחוק את שם ה'. המנהג הנפוץ הוא לגנוז ספרי קודש כדי למנוע את איבודם.⁶ מה דינה של הקלטה? ברור שאין כאן כתיבה במובן הרגיל, שהרי אין כאן אותיות ולא נוצר דבר שאפשר לראות אותו בעין. הרב משה פיינשטיין פוסק בשאלה זו: "כיון שאין שם אותיות לא שייך איסור מחיקה"⁷. אף על פי כן, מהות הכתיבה היא לעשות רישום קבוע של מילים כך שאפשר לחזור לאחור זמן במדויק על אותן המילים.⁸ אם כך, אולי ההקלטה תיחשב במובן זה אופן של כתיבה. בין הפוסקים של התנועה המסורתית, יש שהדגישו שדווקא אנחנו, בעלי תפיסה היסטורית, חייבים להגדיר את הכתיבה לפי הטכנולוגיה הקיימת בתקופה שלנו. לפיכך, אולי דווקא אנחנו צריכים לחשוש שיש כאן איסור של מחיקת שם ה'.⁹ לדעתי, מעיקר הדין מותר למחוק סרט הקלטה שמוקלט עליו שם ה', מן הסיבות הבאות:

1) בהקלטה ברשמקול אמנם יש "כתיבה", אך הכתיבה אינה נראית לעין. במסכת גיטין ("ט ע"ב) דנים במקרה שאדם מוסר נייר חלק לאשתו ואמר לה "הרי זו גיטך". התלמוד דן באפשרות שאף על פי שהנייר נראה חלק, שמא היה כתוב עליו במיץ פירות, והכתב יחזור להיות נראה לעין בשעה שיחממו את הנייר כנגד נר. מתוך המשא ומתן בגמרא מתברר שכתב כזה שאינו נראה לעין, אינו נחשב לכתב. לענייננו נראה שבמקום שיש רישום קבוע של מילים בצורה שאינה נראית לעין, הדבר אינו נחשב לכתיבה במובן המלא.¹⁰

2) גם אם נאמר שהקלטה נחשבת לכתיבה, אין זאת אומרת שמה שמקליטים כשם ה' הוא באמת שם ה', וזאת מכמה סיבות:

א. כשאנו כותבים את שם ה', אנו כותבים את שם ה' ממש. בדיבור, לעומת זה, אין אנו מבטאים את שם ה' ממש, אלא את כינויו. לפיכך, מה שנקלט הוא לא שם ה', אלא כינוי לה'. לפיכך יש לדון אותו כמחיקת שני "יודים", או כינוי אחר שכותבים במקום שם ה'. לדעת הרבה פוסקים אין איסור במחיקת כינוי;¹¹ וגם לאלה שסוברים שאסור למחוק בידיים, מותר למחוק בדרך של גרמא, כלומר לא בצורה ישירה אלא בעקיפין.¹²

ב. אפילו אם יש כאן כתיבה, אין כאן כתיבה באותיות עבריות, אלא בסימנים מגנטיים. האיסור של מחיקת שם ה' חל רק על אותיות עבריות. כך, למשל, מותר למחוק שם ה' בשפות אחרות, ואפילו למחוק תעתיק של שם ה' באותיות של שפה אחרת, כגון אותיות לטיניות.¹³

ג. כשמוחקים סרט הקלטה, בדרך כלל אין מוחקים את הסרט אלא מקליטים דבר חדש על ההקלטה הישנה. מחיקה בדרך זו נחשבת ל"גרמא", כלומר, תוצר לוואי בלתי מכוון של פעולה שאנו עושים. לדעת הרבה פוסקים מותר למחוק שם ה' בדרך של גרמא.¹⁴

ד. במחיקת סרט הקלטה או באיבודו אין ביזוי היות ולא ניכר שזהו סרט שיש עליו שם ה', ואין שום חשש למראית עין.¹⁵

אך למרות האמור לעיל, כשבאים לפסוק הלכה יש להביא בחשבון ענין נוסף שכבר נרמז בסעיף הקודם, והוא הצורך להתייחס בכבוד לכל דבר הקשור לפולחן הדתי: ספרי קודש, תשמישי קדושה (חפצים המשרתים את הדברים הנחשבים לקדושים, כגון הבגד של ספר תורה), ותשמישי מצוה (החפצים שעוזרים לנו לקיים מצוות, כגון טלית וסוכה). כשקונים סרט הקלטה שהוקלטו עליו שירים, בדרך כלל יש תוית על הסרט עם שם הזמר ורשימת השירים, וכן קופסא מיוחדת. אנו חושבים על הסרט הזה כסרט של שירי קודש, ולכן יש לנהוג בו כבוד גם כשאין אנו מעוניינים לשמור על הסרט יותר. יש כלל הלכתי בקשר לתשמישי מצוה: "הואיל ואתעביד בה חדא מצוה ליתעביד בה מצוה אחרינא".¹⁶ וכך כותב הרמ"א, לדוגמא, בקשר למיחזור הערבות של הושענא רבה (אורח חיים תרס"ד:ט): "נהגו להצניע ההושענות לאפיית מצות כדי לעשות בה מצוה [אחרת]". אף אם במקרה שלנו לא מדובר בתשמיש מצוה ממש, יש לאמץ את העיקרון גם אצלנו.

לכן, רצוי שלא להקליט על הסרט דברים אחרים, אלא אם כן ההקלטה היא לצורך מצוה אחרת, כגון להקליט שירי קודש אחרים. אם הסרט מתקלקל יש לזרוק

הקלטת שם ה' לשם חינוך

אותו בדרך מכובדת, למשל, בתוך שקית, שלא יהיה ניכר לעין שאנו זורקים סרט של שירי קודש ויהיה בכך בזיון.¹⁷

ג) הלכה למעשה

לא חל כל איסור על הקלטת שם ה' בהקלטות של תפילות או זמירות שבת. מותר להקליט את הסרט ולהשמיע אותו. אם יש צורך למחוק את הסרט, רצוי להקליט שם שירי קודש אחרים. אם יש צורך לזרוק את הסרט, יש לעשות כך בדרך מכובדת. יהי רצון שתראה הצלחה במעשה ידיך, ושפעולות מעין אלו תחבבנה את התפילות והזמירות על כל בית ישראל.

הרב חיים וינר
י"ד במרחשוון תשנ"ז
בהסכמת כל חברי הוועד

הערות

1. ראה רשימת הספרות להלן בסוף התשובה.
2. ראה ר' עובדיה יוסף, יחווה דעת, חלק ג'.
3. ר' משה פיינשטיין, סימן קע"ג.
4. אסור להרהר בדברי קדושה במקום שיש שם אנשים ערומים (כגון בית המרחץ), או צואה או ריח רע (כגון בית הכסא). ראה הרמב"ם, הל' קריאת שמע ג'ד'.
5. ספרי דברים, פיסקא ס"א, מהד' פינקלשטיין, עמ' 127.
6. ראה על כך בהרחבה בתשובתי על "גניזת דפי צילום של מקרא, סידור, מדרש ותלמוד", תשובות ועד ההלכה של כנסת הרבנים בישראל ד' (תש"ן-תשנ"ב), עמ' 65-72.
7. ר' משה פיינשטיין, סימן קמ"ב בסוף.
8. מכאן ההבחנה בהלכה בין "דבר המתקיים" ו"דבר שאינו מתקיים" בקשר למלאכת הכתיבה. ראה משנה שבת י"ב:ה' ורמב"ם הל' שבת י"א:ט"ו.
9. ר' רבינוביץ עמ' 243-244; ר' רבינוביץ ווייסברג, עמ' 248-249.
10. אני מתייחס פה לענין כתיבת שם ה' בלבד. נראה שהגדרת הכתיבה לצורך הלכות שבת היא רחבה יותר מאשר בכתיבת שם ה', וכוללת כל רישום או סימן, לעומת כתיבת שם ה' שדורשת כתיבה באותיות עבריות המקובלות הנראות לעין.
11. ספר חסידים, מהד' מרגליות, סימן תתקל"ה. וראה אצל הרב עובדיה יוסף ביחווה דעת, חלק ד', שדן בנושא זה ומצטט פוסקים רבים.
12. על פי שבת ק"כ ע"ב וזה לשונו: "לא תעשון כן לה' אלהיכם עשייה הוא דאסור, גרמא שרי".
13. ראה אצל הרב משה פיינשטיין, אגרות משה, אורח חיים, חלק ב', סימן נ"ה: "הנכון לעניות דעתי שאיסור מחיקה ליכא משום שאותיות אנגליות אינם נחשבים לאותיות של השם, ונחשבו רק כסימן לקריאה שלא נאסר במחיקה".
14. מסכת שבת הנ"ל. וראה אצל הרב עובדיה יוסף הנ"ל.
15. ראה תשובתי הנ"ל (לעיל, הערה 6) שדנה בנושא מיחזור דפי צילום של ספרי קודש, ודנה בשאלה מתי יש בזיון כשמשליכים ספרי קודש.
16. "הואיל ונעשתה בה מצוה אחת, שתיעשה בה מצוה אחרת". לדוגמאות ומראי מקומות, ראה תשובתי הנ"ל (לעיל, הערה 6), הערה 33.
17. השווה הרמ"א לאורח חיים כ"א:א' בקשר לחוטי ציצית: "אין לנהוג בהן מנהג בזיון לזרקן במקום מגונה, אלא שאינן צריכין גניזה".

ספרות

ברייש – ר' מרדכי יעקב ברייש, שו"ת חלקת יעקב, מהד' חדשה, חלק אורח חיים, סימן קכ"ד

ווייס – ר' יצחק יעקב ווייס, שו"ת מנחת יצחק, חלק ג', סימן ק"ב
וולדינברג – ר' אליעזר וולדינברג, שו"ת ציץ אליעזר, חלק י"ג, סימן א', סעיף א'
יוסף – ר' עובדיה יוסף, שו"ת יחזה דעת, חלק ג', סימן י"ג; שם, חלק ד', סימן נ';
שו"ת יביע אומר, חלק ג', חלק אורח חיים, סימן ט"ו; שם, חלק ד', חלק יורה
דעה, סימן כ'

לינקון – R. David Lincoln, "Videotaping on Shabbat, *Proceedings of the Committee on Jewish Law and Standards 1980-1985*, New York, 1988, pp. 239-241

פיינשטיין – ר' משה פיינשטיין, אגרות משה, אורח חיים, חלק ג', סימן ל"א בסוף;
יורה דעה, חלק א', סימן קע"ג; יורה דעה, חלק ב', סימן קמ"ב

רבינוביץ – R. Mayer Rabinowitz, "An Addendum to 'Videotaping on Shabbat'", *Proceedings etc.*, pp. 243-245

רבינוביץ ווייסברג – R. Mayer Rabinowitz and Dvora Weisberg, "Tape Recording and Photography on Shabbat", *Proceedings etc.*, pp. 247-250